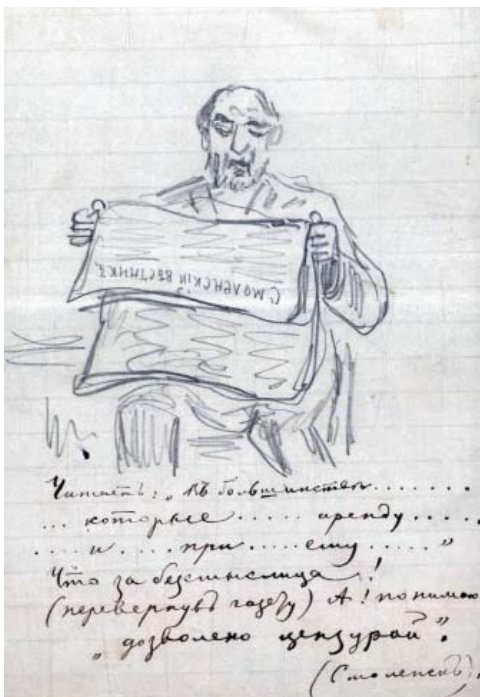

კავკასიის საცენზურო კომიტეტის არქივში დაცული XIX საუკუნის 70-იანი წლებისა და 80-იანების დასაწყისის ზოგიერთი უცნობი მასალის შესახებ

გორა კუჭუხიძე

შოთა რუსთაველის სახელობის
ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი
gochakuch@yahoo.com

ჟურნალ „გუსლიში“ დასაბეჭდად
მომზადებული და ცენზურის მიერ
აკრძალული ერთ-ერთი ილუსტრაცია

ნახატი, რომელიც წინამდებარე სტატიას წავუ-
მძღვარე, ტფილისში 1881-1882 წლებში გამოშვებულ
და შემდეგ გაუქმებულ სატირულ ჟურნალ „გუსლიში“
უნდა დაბეჭდილიყო, მაგრამ საცენზურო კომიტეტს
სხვა მასალებთან ერთად აუკრძალავს; სურათზე
გამოხატულ კაცს გაზეთის პუბლიკაციები არ მოს-
წონს, მერე ხვდება დაწუნების მიზეზს და ამბობს:
– ა, გასაგებია, „ნებადართულია ცენზურის მიერ“.
ხსენებული ჟურნალი კავკასიის საცენზურო კომიტეტმა
აკრძალა; წარმოდგენილ სტატიას ამ კომიტეტის
მუშაობის რამდენსამე ტენდენციას შევხებით.

ნაშრომში, რომელიც XIX ს-ის 70-იანი წლების
კავკასიის საცენზურო კომიტეტს შეეხებოდა (კუჭუ-
ხიძე 2022-2023: 75-112), აღნიშნული გვქონდა, რომ
რუსეთის იმპერიის ეროვნული პოლიტიკა სხვადასხვა
რეგიონში ერთმანეთისგან განსხვავებული იყო:
პოლონეთის 1863 წლის აჯანყებამ, რომელმაც პო-
ლონეთი, ლიეტუვა, უკრაინა, ბელორუსია მოიცვა,
რუსეთის ხელისუფლების პოლიტიკის გამკაცრება
გამოიწვია. პოლონეთის სამეფო გაუქმდა და 1875
წელს კი გუბერნია გახდა; უკრაინაში 1863 და
1875 წლების განკარგულებებით „მალარასიულ

დიალექტზე“ სწავლა აიკრძალა, მასზე მხოლოდ სიტყვაკაზმული ლიტერატურის („ишьящия
литература“) წერა იქნა ნებადართული და უცხო ენებიდან თარგმნა – არა; ეროვნულ ენებზე
სწავლა ბელორუსიაში და ლიტვაშიც აკრძალეს. ებრაელებს ამ დროს ნება მიეცათ, იქ
დასახლებულიყვნენ, სადაც მოისურვებდნენ, თუმც ებრაული სკოლები დახურეს; ფინეთის
მიმართ შედარებით რბილი დამოკიდებულება იყო, ამ ქვეყანას ჰყავდა საკუთარი ჯარი და
განათლებლასაც ფინურ ენაზე ღებულობდნენ.

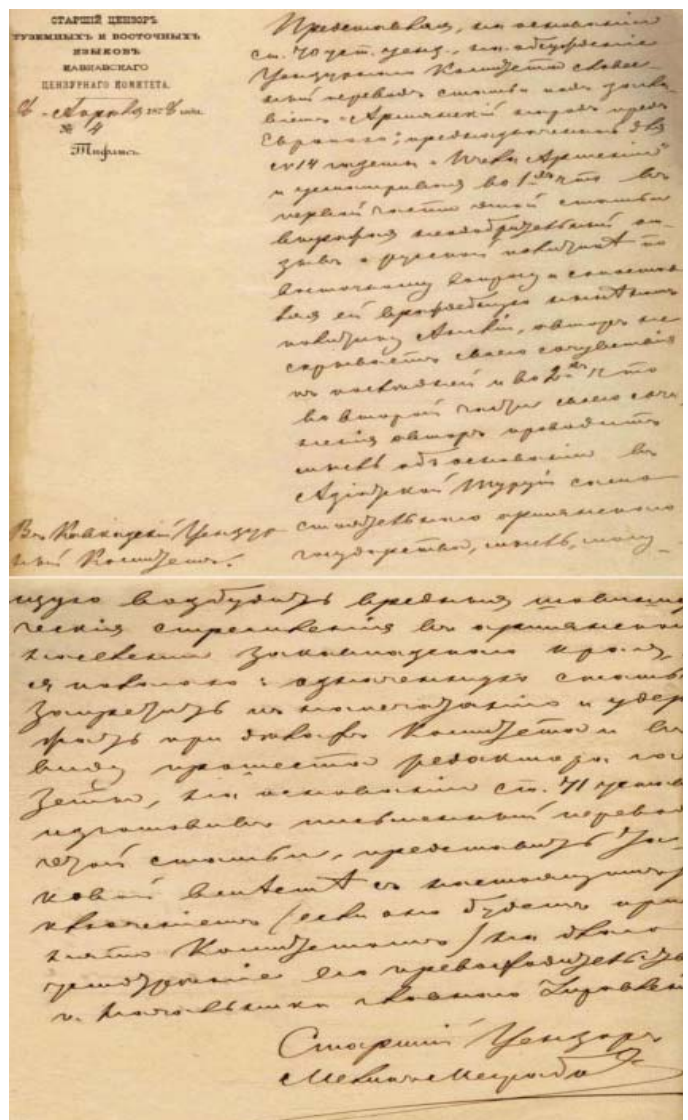
ჩრდილოეთი კავკასიის ხალხებთან დაკავშირებით ერთგვაროვანი პოლიტიკა ასევე
არ ჰქონდათ, – ტრადიციათა შენარჩუნებაში არ უშლიდნენ ხელს, მაგრამ დაპყრობის
შემდეგ ჯარს უყენებდნენ; ხდებოდა ხალხთა გასახლებები (ამ საკითხებზე იხ. (მაკუშინი
2010: 94-104); (პატრუშევა 1990: 27-34); (როზენბერგი, იაკუშკინი 1905); (ჩერნუხა 1988)).

იმპერია ქართულ კულტურას ისე არ უყურებდა როგორც განსაკუთრებული
ადათ-წესების მქონე მთის ხალხთა სამშობლოს და ამ კულტურას, მით უმეტეს, ვერ
აკრძალავდა; ხელისუფლებამ აქ გამოუშვა პიროვნება, რომელიც თავისი ხასიათის გამო
სიმპათიას დაიმსახურებდა და იმასაც მიაღწევნებდა თვალს, საშიში ფორმები არ მიეღო
კულტურაზე ქართველთა ზრუნვას და, რაც ძალიან აფრთხობდათ, რევოლუციური იდეები

არ გავრცელებულიყო ხალხში. მსგავსი ვითარება იყო სომხეთსა და აზერბაიჯანში. იმპერატორი ალექსანდრე II, როგორც ცნობილია, ლიბერალური პოლიტიკის გატარებას ცდილობდა, იმპერიისათვის ისიც გასაგები იყო, მრავალსაუკუნოვან ქართულ, სომხურ, აზერბაიჯანულსა თუ სხვა კულტურებს წმიდად სლავურად რომ ვერ გადააქცევდა (თან ამ დროს თავად რუსული კულტურა ევროპულზე იყო ორიენტირებული) და, როგორც ამას კავკასიის საცენზურო კომიტეტის საარქივო მასალათა შესწავლაც ცხადჰყოფს, 70-იან წლებში ეროვნულ კულტურას გარკვეულწილი თავისუფლება ეძლევა, ყოველ შემთხვევაში, ალექსანდრე II-ის მკვლელობამდე (1881 წ.) ასეთი სურათი ჩანს. მასალების გაცნობა იმ აზრსაც ბადებს, რომ კავკასიის საცენზურო კომიტეტში იკრიბება წრე იმ მოღვაწეებისა, რომლებიც შექმნილი პოლიტიკური მდგომარეობით სარგებლობენ და კომიტეტის თავმჯდომარის – დიმიტრი ფურცელაძის შემწეობით ფასდაუდებელი წვლილი შეაქვთ ეროვნული კულტურის აღორძინებაში (ხსენებულ საკითხებზე ვრცლად ვმსჯელობ წერილში, რომელიც ქვემოთ არის დასახელებული და ამჯერად სიტყვას ძალიან არ განვავრცობ).

ცხადია, იმპერიაში სრული თავისუფლება არაა შექმნილი, – შესაძლოა, ისეთი იდეები შეიპაროს ჟურნალ-გაზეთებსა თუ წიგნებში, ამა თუ იმ ეროვნული კულტურის აღორძინების იდეას სახელმწიფოსდამოუკიდებლობისათვის მოსაპოვებლად აჯანყების საჭიროებასთან რომ დააკავშირებს; აღმოსავლური და ადგილობრივი, ე. ი. კავკასიის, ხალხთა ენების (“туземные языки”) სპეციალისტთაგან განსაკუთრებულ ყურადღებიანობას მოითხოვენ (ამ ენათა სპეციალისტის, როგორც ხელმოწერიდან ირკვევა, უფროსი ცენზორის, მელიქ-მეგრაბოვის, ერთ-ერთი ხელნაწერი წარმოდგენილია ჩვენს სტატიაში) და კომიტეტში მომუშავე ყველა ეროვნულ ადამიანს დიდი სიფრთხილე ესაჭიროება, რათა მსგავსი იდეები არ მოხვდეს გამოცემებში, რაც ეროვნული კულტურის საქმეს დააზარალებს და კომიტეტიდან ამ პიროვნებათა გაძევებას და პასუხისგებაში მიცემას გამოიწვევს (კუჭუხიძე 2022-2023); კომიტეტში განსაკუთრებულ სიფრთხილეს, ცხადია, ისეთი მასალების მიმართ იჩენენ, სოციალ-პოლიტიკური მდგომარეობის კრიტიკასთან და, მით უმეტეს, რევოლუციასთან რომ არის დაკავშირებული.

კავკასიის საცენზურო კომიტეტის მასალებს შორის ვხვდებით ცნობას (480, 1, 221), რომლიდანაც ირკვევა, რომ 1874 წელს კომიტეტის თავმჯდომარის მოვალეობის შემსრულებლად დიმიტრი ფურცელაძე ინიშნება. უნდა ითქვას, რომ ეს პიროვნება დღეს ფართო საზოგადოებისთვის ერთგვარად მივიწყებულია,¹ მაშინ როცა ეკუთვნის ნაშრომები: „ქართული საეკლესიო გუჯრები“, „სათავადაზნაურო გუჯრები“, „საგლეხო გუჯრები“, „კახეთის უმთავრესი საჭიროებანი და მოთხოვნილებანი“, „ბოდბის მონასტრის აღწერა“, „დღესასწაულნი საქართველოს ეკლესიისა“,

კავკასიის საცენზურო კომიტეტის ერთ-ერთი ცენზორის ხელნაწერი

„ანდერძი ანტონ კათალიკოსისა“, „საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსი ვახტანგ მეფის სამართლის მიხედვით“. ფურცელაძე იყო სასულიერო სემინარიის პროფესორი, კავკასიაში ქრისტიანობის გავრცელების საქმეთა გამგებელი. იყო ასევე კავკასიის მეფისნაცვლის მრჩეველი. მართალია, ჩინოვნიკი გახლავთ იმპერიისა, მაგრამ, გარდა იმისა, რომ ისტორიკოსი, ქრისტიანობის გავრცელებისათვის მზრუნველი ადამიანია, სრულიად უეჭველია, რომ ჩვენ წინაშეა თავისი სამშობლოს დიდი პატრიოტი. ამავე საქალაქო დეპუტატად ვხვდებით ბრძანებას იმის შესახებ, რომ „სტატსკი სოვეტნიკი“ ბაქრაძე 1875 წელს უმცროს ცენზორად დანიშნულა (480, 1, 226).

არც ამ გვარის ხსენებამ უნდა შეაშინოს მკითხველი; – ეს არის ცნობილი ისტორიკოსი დიმიტრი ბაქრაძე; ჯერჯერობით არ შეგვხვედრია ცნობა, რომლიდანაც დავინახავდით, რომ ეროვნულ საქმესთან დაკავშირებით რაიმე უარყოფითი მოემოქმედოს მას, – პირიქით, ვხედავთ, ყოველნაირად ხელშემწყობი რომ არის ეროვნული საქმეებისა და ისეთი შთაბეჭდილება გვრჩება, რომ დიმიტრი ფურცელაძეს სპეციალურად მიუყვანია იგი კომიტეტში სამუშაოდ, რათა რამდენიმე სხვა ადამიანთან ერთად ქართველ მწერალთა გამოქვეყნება გაეადვილებინა. საინტერესოა ერთი ფაქტი: 1881 წლის საბუთიდან (480, 1, 499) ვხედავთ, რომ თავად ბაქრაძის ნაშრომს, დასაბეჭდად გამზადებულ ტექსტს, ქართულად (ცენზურირების შემდეგ ქართულ ენაზე განკარგულების გაცემა, როგორც წესი, არ ხდებოდა) აწერია: „*ბაქრაძის ისტორიის ბოლო ამოაწყეთ*“; მისი რომელიმე საისტორიო ნაშრომის დაბეჭდვა შეუჩერებიათ; მიზეზი ჯერ უცნობია.

კავკასიის მთავარმართებლის მთავარ სამმართველოში გაგზავნილ ერთ-ერთ სარეკომენდაციო წერილში წერია, – ბაქრაძე კარგად იცნობს ქართულ მწერლობას და მზად არის, უხელფასოდ გასწიოს ცენზურობა, ამ საქმეში ადრეც მიხმარებია ცნობილ ცენზორ კაიტმაზოვსო (480, 1, 160); მთავარ სამმართველოში რეკომენდაციის გაცემა კომიტეტის თავმჯდომარის ნებართვის გარეშე ვერ მოხდებოდა; ჩანს, თავმჯდომარე განსაკუთრებულად ზრუნავს დიმიტრი ბაქრაძეზე, – 1876 წელს მთავარმართებლის შუამდგომლობითა და საცენზურო კომიტეტის მოწმობით იმპერატორს („Государь Император по ходатайству Великого Князя Наместника Кавказского и удостоверению Кавказского Цензурного Комитета“) სხვასთან ერთად 300 მანეთით დაუჯილდოვებია ბაქრაძე (480, 1, 281). ცხადია, ასეთი პირისგან დაჯილდოება ფურცელაძის სურვილის გარეშე ვერ მოხდებოდა; ფუხცეაძე, კაიტმაზოვი (*ყაითმაზაშვიდი*), ბაქრაძე და ალბათ სხვებიც ის პიროვნებები აჩიან, ეხოვნური საქმის წინსვლას ხომ უწყობენ ხელს და, ხოგოხც ითქვა, ზოგი მათგანი ეგებ სპეციალურად ამ საქმისათვისაა საცენზურო კომიტეტში მიყვანილი; თუმც სოციალისტურ-ხევოდუციურ იდეათა მიმართ მეტად უახყოფითი დამოკიდებულება ხომ აქვს ღიმილგი ფუხცეაძეს, ეს აშკარაა; ცხადია, ეროვნული დამოუკიდებლობის მისაღწევად რაიმე სახის დაუმორჩილებლობის იდეასაც მკაცრად შეეწინააღმდეგება; შესაძლოა, ამ ეტაპზე კულტურის აღორძინება და სხვა ეროვნულ საქმეთა ჩუმად კეთება მიაჩნია საქართველოს გადარჩენის გზად.

XIX საუკუნის 70-იანი წლების დოკუმენტებში დაცულია ცნობები, რომლებიდანაც ვხედავთ, რომ ფაქტობრივად მთელი ეროვნული ლიტერატურა ცენზურთა ხელში გადის; საცენზურო კომიტეტის ნებართვით გამოდის: „ცისკარი“, „დროება“... პირველად იბეჭდება გურამიშვილის „დავითიანი“ (480, 1, 75); ნიკოლოზ ბარათაშვილის კრებული დაბეჭდვაზე პირადად დიმიტრი ბაქრაძე ღებულობს პასუხისმგებლობას, – ერთ-ერთ საბუთში (480, 1, 265) ვხედავთ, რომ მისი რეცენზირებით, ანუ პასუხისმგებლობით, მისულა ეს კრებული მკითხველთან; საერთოდ, ცენზურთა გვარები იშვიათად ჩანს (გაურკვეველ ხელმოწერებს არ ვგულისხმობ), შემონახულ საბუთში კი კომიტეტის მიერ ხაზგასმითაა აღნიშნული, ბაქრაძის უშუალო ნებართვით რომ იბეჭდება ბარათაშვილი; ალბათ არაერთი ისეთი კითხვა გააჩინა დიდი პოეტის შემოქმედებამ, რუსეთთან საქართველოს დამოკიდებულების საკითხს რომ შეეხებოდა და ესეც იქნება მიზეზი, აღნიშნული რომ არის, ვინ იყო პოეტისთვის „მწვანე შუქის ამნთები“. მასალები, რომლებიც საქართველოს ისტორიასა და ფოლკლორს ეხება, კომიტეტში მოწმდება და 70-იანი წლების მასალათა გაცნობისას ჯერ არ შეგვხვედრია ცნობა, რომლიდანაც გაირკვევა, რომ ეროვნული

სულისკვეთების გამო შეეჩერებინოთ რომელიმე, რაც, ცხადია, დიმიტრი ფურცელაძისა და მის თანამოაზრეთა დამსახურებაცაა; სამაგიეროდ უხვად გვხვდება ცენზორთა დასკვნები, რომლებითაც იკრძალება ისეთი ნაშრომები, რომლებიც, ქვეყანაში შექმნილი სოციალ-პოლიტიკური ვითარებიდან გამომდინარე, რევოლუციურ განწყობას ბადებს; საცენზურო კომიტეტში განსაკუთრებული უარყოფითი დამოკიდებულება აქვთ ნიკო ნიკოლაძის მიმართ: ჟანდარმერიიდან იწერებიან, რომ ამ პიროვნებაზე, როგორც რევოლუციურ მოძრაობაში ჩაბმულზე, ზედამხედველობაა დაწესებული და კომიტეტისგან ითხოვენ, განსაკუთრებული სიფრთხილე გამოიჩინონ და არ გაეპაროთ მისი სტატიები (480, 1, 142; 480, 1, 232...); იციან, რომ, ხშირად თუ გაცხადებულად მოითხოვს საგამომცემლო მუშაობის უფლებას (480, 1, 232...), არაერთ შემთხვევაში თავისი პიროვნების შეფარვას ცდილობს ნიკოლაძე; 1877 წელს ეროვნული მოღვაწეობით ცნობილ პედაგოგს – არისტო ქუთათელაძეს (ავტორს ნაშრომებისა: „პირველდაწყებითი ქართული გრამატიკა“, „ქართული ზმნების კლასიფიკაცია“, „სახელმძღვანელო მოსამზადებელი კლასებისათვის“, „საზოგადო გეოგრაფია“, „კონსპექტი საქართველოს ისტორიიდან“, „არხეოლოგიური მოგზაურობა“, „სოფელი მარტყოფი და ხელთუქმნელი ღვთაების ისტორია...“) უთხოვია კომიტეტისთვის ნებართვა, გამოეცა პერიოდული კრებული – „Физиономия войны“ („ომის ფიზიონომია“), რომელშიც მხოლოდ ერთ ავტორს უნდა ებეჭდა წერილები; „თუ საჭიროა, ავტორსაც შეგატყობინებთ“, – ამასაც დასძენს ქუთათელაძე; ალბათ, იმედი ჰქონდა, რომ არ იკითხავდნენ ავტორის ვინაობას, მაგრამ უკითხავთ და ქუთათელაძე ასეთ პასუხს იძლევა: „Имя автора сочинений [...] никто иной, как Н. Я. Николадзе“; არც მეტი, არც ნაკლები, ნ. ი. ნიკოლაძეა ავტორი, – ისე „თამამად“ წერს, იგრძნობა, იმგვარი შთაბეჭდილების მოხდენა უნდა, თითქოს დარწმუნდა, რომ „გამოსწორდა“ ნიკოლაძე, რომ სახელმწიფოსათვის მოსაწონი სტატიების დაბეჭდვას აპირებს „Физиономия Войны“-ში, ვითარების იმგვარად წარმოჩენას ცდილობს ქუთათელაძე, ვითომც, უბრალოდ, ვერ გაითვალისწინა, ავტორის ხსენებაც აუცილებელი რომ იყო განცხადებაში და პირობას დებს, რომ მომავალში მოიხსენიებს ხოლმე ავტორს; მეგობრული ტონით წერს, მაგრამ კრებულის გამოცემის უფლებას მაინც ვერ ღებულობს (480, 1, 300).

ხსენებული ფაქტისა და იმის შესახებ, ფურცელაძეს უარყოფითი დამოკიდებულება რომ ჰქონდა ნიკოლაძის მიმართ, ადრეც ვწერდი (კუჭუხიძე 2022-2023: 99-102), დოკუმენტზე დაყრდნობით იყო ნაჩვენები, თუ როგორ ითხოვს ნიკო ნიკოლაძე, გამოსცეს კრებული სახელად „Капризы Пера“ („კალმის ახირებანი“), რაზეც ფურცელაძე მთავარ სამმართველოს, რომელიც ბეჭდვით საქმეებთან დაკავშირებით უშუალოდ მეფისნაცვალს ემორჩილება, უგზავნის წერილს და აღნიშნავს, რომ ნიკოლაძე სტუდენტობის დროიდანაა შემჩნეული რევოლუციური იდეებით გატაცებში, რომ ჟენევაშიც რევოლუციური ბროშურებისა და ფურცლების გამოცემით იყო დაკავებული; წერს, რომ მეფისნაცვალმა დაუშვებლად მიიჩნია საგამომცემლო საქმიანობასთან მისი დაშვება და რომ ადრე მთავარი სამმართველოს უფროსმაც მოითხოვა, ფხიზლად იყოს კომიტეტი, რათა ზეგავლენა არ მოახდინოს ნიკოლაძემ ჟურნალ-გაზეთებზე; იქვე ვკითხულობთ, რომ, თუ დიდი თავადი (მეფისნაცვალის იგულისხმება) ნებას დართავს, იმ შემთხვევაში შეიძლება მიეცეს ნიკოლაძეს ისეთი კრებულის გამოცემის უფლება, რომელიც საცენზურო მოთხოვნებს დაემორჩილება და „Капризы Пера“ კი არა, – „Наблюдатель“ („მეთვალყურე“) დაერქმევა; 1876 წლის უწყებაში, რომელიც მთავარი სამმართველოდან გაუგზავნიათ კომიტეტში, ვკითხულობთ, რომ „მისმა ბრწყინვალეობამ“ (მეფისნაცვალმა) „არ ინება“ ნიკოლაძის თხოვნის დაკმაყოფილება (480, 1, 232).

მასალებს შორის აღმოჩნდა ნიკოლაძისა და ფურცელაძის ურთიერთობის ამსახველი ერთი საინტერესო საბუთი, რომლიდანაც ირკვევა, რომ 1878 წელს ნიკო ნიკოლაძეს დუელში გამოუწვევია დიმიტრი ფურცელაძე. ამ შემთხვევამდე ცოტა ხნით ადრე უკმაყოფილებას გამოთქვამს ნიკოლაძე, რომ მუშაობისათვის ცოტა დროს აძლევს კომიტეტი (480, 1, 333); ჩანს, ამ და სხვა ფაქტების, საერთოდ, მისდამი უარყოფითი დამოკიდებულების გამო მალე მოხდა შემთხვევა, რომელიც ფართო საზოგადოებისთვის უცნობი იყო, – ხსენებული წლის 21 ივლისს ნიკოლაძეს სეკუნდანტები გაუგზავნია ფურცელაძისთვის; შემონახულია

ამ უკანასკნელის მიერ მთავარი სამმართველოს უფროსის მოვალეობის შემსრულებლისა და ტფილისის გუბერნატორის სახელზე იმავე დღეს დაწერილ განცხადებათა ასლები (480, 1, 235); ავტორი იტყობინება, რომ გაზეთ „დროების“ რედაქტორმა – ნიკოლაძემ დილით 11 საათსა და 30 წუთზე ბინაში გაუგზავნა სეკუნდანტები: თავისი რედაქციის თანამშრომელი და ერევნის პოლკის („Эриванский полк“) პოდპორუჩიკი (ხელნაწერი გაკრული ხელითაა შესრულებული და გვარები ძნელად იკითხება; შესაძლოა, აქ ნახსენები არიან: სლიდორსკი და პოდპორუჩიკი მალოვი); რედაქციის თანამშრომლად მოხსენიებული პიროვნების გვარის დაბოლოება გადაუშლია ფურცელაძეს და ასოები ჩაუმატებია (ორ ადგილასაა ასე გაკეთებული), – ჩანს, კარგად არ ახსოვდა ამ სეკუნდანტის გვარი და მერე დააბუსტა; „მე არ მივიღე დუელში გამოძახებაო“ („вызова я не принял“) – წერს იგი და დასძენს, რომ „ნიკოლაძე კომიტეტის სხვა წევრებსაც არაერთხელ სახალხოდ დამუქრებია მოკვლით“ (ერთ-ერთ ტექსტში, იქნებ, უპატივცემულობის ხაზგასასმელად პატარა ასოთი დაუწერია გვარი, – „николадзе неоднократно и публично угрожал смертельно и другим членам Комитета“; თუმც, ყოველთვის არ იქცევა ასე), – გთხოვთ, ზომები მიიღოთ და შემატყობინოთ ამ საქმის შესახებო – წერს ფურცელაძე.

იმპერიის სამსახურშია დიმიტრი ფურცელაძე, დიდი თანამდებობა უკავია და ვერ ვიტყვი, რომ სასარგებლოს არაფერს უკეთებს ამ იმპერიას; *ჩევილიცეიუხი იდეების წინააღმდეგი ხომ ახის და ნიკოლაძე ხომ მაჩთდა ახ უყვარს, ეს ფაქტიც უეჭველი ჩანს; ამასთან, ეხოვნური სულისკვეთება ხომ ძლიერია მასში და დიდი ღიპდომაციც ხომ ახის, ვფიქრობ, ახც ამის უაჩყოფა შეიძლება*; ადრეც ვწერდი (კუჭუხიძე 2022-2023: 103-105) და ახლა მოკლედ გავიმეორებ: საქალაქო 480, 1, 232-ში აღნიშნულია, რომ სომხური გაზეთი – „Мшак“ („Работник“), ჟურნალი „Апарат“ კავკასიაში ვაჭრობის საქმეთა მიმოხილვისას ძირითადად სომხური მოსახლეობის როლზე ამახვილებენ ყურადღებას და ამაში მთავარ დამნაშავედ ფურცელაძეს გამოჰყავს გაზეთები – „ტიფლისკი ვესტნიკი“ და „კავკაზი“, რომლებსაც, მისი სიტყვით, მეწინავე სტატიები არ აქვს, არ შეუძლია, რუსული სიტყვა და რუსული აზრი წამოსწიოს ამ მხარეში („поднять в крае русское слово и русскую мысль“), მხოლოდ სკანდალურ წერილებს ბეჭდავს და სომხურ გაზეთებსაც ცუდ მაგალითას აძლევს; ტფილისური გაზეთების შესახებ წერს, რომ, მაგალითად, ერთხელ იმაზე მეტი ვერაფერი დაუნახავთ აღსანიშნავი, რომ ალექსანდრეს ბაღში სლავიანთა სარგებლობისათვის სეირნობა გაიმართა და მზორიდან შემოწირულობები გამოიგზავნა („было гуляние в пользу славян и из уезда прислали пожертвования“) და სომხურ გაზეთებში კი რუსეთ-თურქეთის ომის დროს მხოლოდ ოსმალეთის სომხეთზე დაწერეს წერილები; ასე რომ, თითქმის ძირითადად იმპერიის ინტერესებით ხელმძღვანელობს დიმიტრი ფურცელაძე, მაგრამ სინამდვილეში ის უფრო აინტერესებს, ქართული ცხოვრების შესახებ გაცილებით სერიოზულ პრობლემებზე რომ იწერებოდეს (თან სხვათათვის მაგალითის მთავარ მიმცემად „ტიფლისკი ვესტნიკს“ წარმოაჩენს, რითაც ტფილისური გაზეთის განსაკუთრებულ ღირსებასაც უსვამს ხაზს), ცდილობს, რომ გაზეთებს ქართული ეკონომიკაც არ დარჩეთ მხედველობის მიღმა, არაერთმა კი მეტი სერიოზულობა გამოიჩინოს; სიტყვა სტატიების ხსენებაც მრავალგვარი განზოგადების საშუალებას იძლევა, – რუსეთიდან კავკასიაში ევროპული კულტურა უფრო ვრცელდება, ვიდრე – სლავური და ფურცელაძეც, როგორც კავკასიის საცენზურო კომიტეტის თავმჯდომარე, ეტყობა, სწორედ ამ პოლიტიკას უწყობს ხელს.

ხსენებულ საკითხებთან დაკავშირებით, საინტერესოა 1876 წლის შემდეგი ცნობები (480, 1, 201): მეფისნაცვალს ატყობინებენ, რომ „კავკაზმა“ ფინანსური პრობლემებით ახსნა, უპირველესად არასერიოზული თემებით რომ იყო დაკავებული და გამოსწორების პირობა დადო. ჩანს, პირველად მაინც მთავარი სამმართველოდან მივიდა კომიტეტში საყვედური გაზეთის გამო, კომიტეტმა გააფრთხილა გაზეთი, თანაც ეროვნული მიზნებისათვის გამოიყენა შექმნილი მდგომარეობა და შემდეგ ანგარიში ჩააბარა მთავარ სამმართველოს, რომ „ტიფლისკი ვესტნიკი“ გამოსწორების გზაზეა და ახლა აუცილებელია, გაზეთი „კავკაზიც“ გამოსწორდეს, – კანონებში მომხდარი ცვლილებები, ოფიციალური ბრძანებები და ვაჭრობის ამბები მანაც სრულყოფილად უნდა ასახოს; იქვე, თითქმის

სასხვათაშორისოდ, თან როგორც სავსებით ბუნებრივი საჭიროება, ისიცაა ნათქვამი, რომ გაზეთს ევალეზა გააშუქოს კავკასიის ისტორია, რომლებიც მოგონებებსა და არქივებშია შემონახული. აქ გვხვდება „დმეტრი პეტროვიჩის“ (ფურცელადის) სახელზე რუსეთიდან გამოგზავნილი მითითებები, რჩევები. ჩანს, ამ და სხვა მითითებათა საფუძველზე კომიტეტში თავადვე შეუდგენიათ სახელმძღვანელო გეგმა, რომლის თანახმად, „კავკაზს“ ევალეზა ასახოს კანონმდებლობაში მომხდარი ცვლილებები; გეგმის ავტორი სწორედ აქ დასძენს, რომ გაზეთის მოვადეობაში შედის შეეხოს ეთნოგრაფიას, კუდგუხას, კავკასიის ისტორიას, ეკონომიკას, დაეყხენოს აჩქივების მონაცემებს, ხანში შესუდთა მოგონებებს... არქივში შემორჩენილია კომიტეტში დაწერილი სახელმძღვანელოს ის ხელნაწერი, რომელიც შემდგომში ალბათ დაბუსტდა; ფურცელი გადასათეთრებელია, რამდენიმე ადგილი წითელი ფანქრითაა გადახაზული; მაგალითად, წაშლილია სიტყვები – „Русское обозрение, Хроника русской жизни... корреспонденции из Петербурга“, ეთგან კი წითელი ფანქრით ჩამატებულია: „сочинения преимущественно о Кавказе“ (480, 1, 258); შესწოხება კომიტეტის მაღალი თანამდებობის პიხის მიეხ იქნება გაკეთებული, სრულიად ნათელია, რომ, იმპერიისაზე მეტად, ეხოვნუდი პხობდემები აინგეხესებს ამ საბუთის დამწეხს (აჩა მაიგო ქაიხუდი, აჩამედ ზოგადედ – კავკასიუხი; უნდა, ხომ კავკასიის ხადხთა ისტორია აისახოს, ოლონდ – ობიექტუხი), ფაქტობიხვად აჩაა საექვო, დიმიტხი ფუხცელადის მიეხ ხომ იქნება გეგმაში ცვლილებები შეგანიდი და, საეხთოდ, ის უნდა იყოს გეგმის ავტოხი (მთავახ სამმახთვედოში საცენზუხო კომიტეტიდან გაგზავნიდ ასეთ მნიშვნელოვან დოკუმენტს თავმჯდომაიე დაამტკიცებდა); გავიმეორობ ზემოთქმულს, – იმპერიის სამსახურში დგას დიმიტრი ფურცელადე, „ხარკის გადასახდელად“ და დიპლომატიის საჭიროებიდან გამომდინარე კარგ სიტყვებს არ დაიშურებს იმპერიისთვის, მაგრამ ეროვნულ საქმეებსაც რომ ემსახურებიან ისიცა და მისი თანამდგომებიც, ეს უეჭველია და მათი დამსახურების დავინწყება არ ეგების.

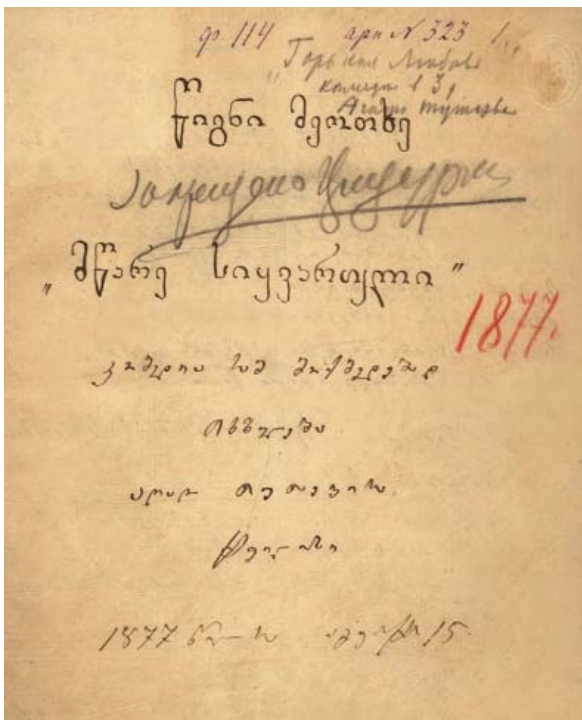
მასალების გაცნობა ცხადჰყოფს, რომ XIX საუკუნის 70-იანი წლების დასაწყისში და მანამდე განსაკუთრებული აქტიურობით არ გამოირჩევა კავკასიის საცენზურო კომიტეტი, ამ დროს უფრო აქტიურობენ საბაჟოები, რომლებიც წიგნების, ბროშურების, წერილების სიებს უგზავნიან კომიტეტს და სთხოვენ მას, გაარკვიოს, რა არის მისაღები და რა – ასაკრძალავი. სიები იმდენად დიდია, რომ მისი რაობის სწრაფად გარკვევა შეუძლებელია და კომიტეტიდან, ჩანს, დროის მოსაგებად საბაჟოებს პასუხობენ, რომ მიიღეს ეს სიები. ცენზორები დასაბეჭდად გამიზნული მასალის რეცენზირებისას გაკრული და ძნელად წასაკითხი ხელით წერენ (შესაძლოა, – იმიტომ, რათა მომჩივანი ვერ გაერკვეს, რა არ მოსწონს მასალაში ცენზორს); ჩანს, ბევრი რამ ფორმალურად მოწმდება, მაგრამ რევოლუციური ლიტერატურის მიმართ კი განსაკუთრებული სიმკაცრეა გამოჩენილი; ხაზგასმით უნდა ითქვას: აჯანყების, დაუმორჩილებლობის შიში ძლიერი რომ არის ქვეყანაში, საცენზურო კომიტეტის დოკუმენტებიდან კარგად ჩანს.

ხსენებული წლების მასალა ძალიან დიდია, დასახელებულ სტატიაში (კუჭუხიძე 2022-2023) არაერთ საკითხზე მქონდა მსჯელობა, ქვემოთ 70-იანი და 80-იანი წლების დასაწყისის კიდევ ზოგიერთ ფაქტზე გავამახვილებ ყურადღებას და უფრო სრულყოფილად კი სხვა დროს ვეცდებით საუბარს.

კომიტეტში ამ ხანების დოკუმენტთა შორის გვხვდება მთავარი სამმართველოს ბრძანება, რომლის თანახმად, მაღაზიებში გასაყიდად შეპარებული ლიტერატურა უნდა ამოიღონ (480, 1, 322); იტყობინებიან, რომ იგზავნება სია დრამატული ნაწარმოებებისა (სია არაა შემონახული); ამოსაღებადაა მიჩნეული გერმანულიდან თარგმნილი წიგნი – „Очерки и картины Иоганна Шерра, Типография Родзевича; Москва, 1877), მავნე („вредная“) წიგნადაა იგი სახელდებული; ამავე საქალაქოში არის საბუთი, რომლითაც გუბერნატორს ატყობინებენ (უფრო სწორი იქნება თუ ვიტყვი, – „შეახსენებენ“), რომ შინაგან საქმეთა სამინისტროს 1877 წლის ნოემბრის განკარგულებით ჯარისკაცთა დისლოკაციის შესახებ რაიმე ცნობის დაბეჭდვა აკრძალულია და რომ ეს ბრძანება ისეთ გამოცემებსაც ეხება, როგორებიცაა „Правительственный Вестник“ და „Русский Инвалид“ (480, 1, 322); აქვე დაცულია ცნობა, რომლიდანაც ვგებულობთ, რომ კომიტეტში საგანგებო

მსჯელობა გაუმართავთ გაზეთ “Голос”-ის 96-ე ნომერში გამოქვეყნებული იმ განცხადების გამო, რომელიც „ანა მიხაილოვნას“ გამოუქვეყნებია და რომელშიც გამოუთქვამს მზადყოფნა, ბინაზე მიეღო მხატვრები (დასახელებულია მისამართიც; ჩანს, სხდომის დროს დაინტერესდნენ მისამართით) და „ნატურშიცობა“ გაენია ხელოვანთათვის (მიუჩნევიათ, რომ შიშვლად პოზირება იგულისხმა ანა მიხაილოვნამ და ხელოვნების მსახურება ნაკლებად აინტერესებდა); გადაუწყვეტიათ, რომ დისციპლინისა და ზნეობის დაცვის ინტერესებიდან გამომდინარე (“в интересах дисциплины и нравственности”) მსგავსი განცხადებების გამოქვეყნება აეკრძალათ. კომიტეტიდან გუბერნატორს სწერენ, რომ გაზეთმა “Вестник Народной Помощи”-მ დიდი როლი უნდა შეასრულოს ჯარისა და ხალხის დაახლოებაში, დაჭრილთა დახმარებისაკენ უნდა მოუწოდოს ხალხს და მცდარი ინფორმაცია არ გამოაქვეყნოს; გუბერნატორს ატყობინებენ, რომ საჭიროა დაიბეჭდოს გაზეთი „Летучий Военный Листок“, რომელშიც დაჭრილთა საჭიროებებზე მოთავსდება ცნობები. საზღვარგარეთის პრესიდან მასალის გადაბეჭდვის დროს განსაკუთრებული სიმკაცრეა სახელმწიფოში დაწესებული (დოლიძე 2022-2023).

არქივში არის მასალა, რომელშიც კავკასიის საცენზურო კომიტეტს 1875 წელს მთავარი სამმართველოდან ატყობინებენ, რომ ქუთაისის გუბერნატორის ბრძანებით იქ არსებული ერთ-ერთი სტამბის დახურვა

ხელნაწერი ადამო თუთაევის პიესიდან

გადაწყდა, რომ სტამბის მეპატრონე იაკობ როზენბერგი მუშაობის უფლების გაგრძელებას ითხოვს (წერია ასე: „по просьбе еврея Якова Розенберга“) და მთავარი სამმართველო არ მიიჩნევს საჭიროდ ამ საკითხში ჩარევას (რადგან ეროვნებაზეა ყურადღება გამახვილებული, ჩანს, ნაციონალურ საკითხთან ყოფილა რომელიღაც პრობლემა დაკავშირებული; – 480, 1, 289); როგორც 1877 წლის ერთ-ერთი დოკუმენტიდან ირკვევა, ფოთი-ტფილისის რკინიგზის სამმართველო იტყობინება, რომ ამიერიდან შეასრულებს შინაგან საქმეთა სამინისტროს 1877 წლის 3 მაისის განკარგულებას და სამსახურებრივ კორესპონდენციას გადაუგზავნის ხოლმე კავკასიის საცენზურო კომიტეტს (480, 1, 299); სხვა დოკუმენტში გამოთქმულია უკმაყოფილება იმის გამო, რომ კონსტანტინეპოლში 1876 წელს ერთ სპარსულენოვან გაზეთში დაწერილა, საბერძნეთში რუსეთის გემის გამოჩენას სიხარულით რომ შეხვდა მოსახლეობა (480, 1,

380); 1879 წელს მირზა მუსტაფა ახუნდოვი, რომელიც, ჩანს, არაა კომიტეტის ოფიციალური თანამშრომელი და აზრის გამოთქმას კი სთხოვენ მას, იწონებს ფაქტს, რომ ტფილისის ერთ-ერთ გაზეთში (მოხსენიებულია როგორც – татарская газета “Зия”, თურქულენოვანი გაზეთი იგულისხმება) სპარსი უპოვარი მოსახლეობისთვის საავადმყოფოს გახსნის შესახებ იტყობინებიან, მაგრამ უარყოფითადაა შეფასებული სტატია, რომელშიც ავტორი ცუდად ახასიათებს ერთ-ერთი ხალხის წარმომადგენლებს, – წერს, რომ ალკოჰოლს ეტანებიან ისინი და მთვრალ მდგომარეობაში მყოფნი სხვადასხვა დანაშაულს სჩადიან (480, 1, 388).

არქივში დაცული მხატვრული ლიტერატურული ძეგლებიდან ფართო საზოგადოებისათვის უამრავი რამ არის უცნობი, ესენია: გამოუქვეყნებელი პოემა, – წმიდა გიორგისადმი მიძღვნილი, ქართული და რუსულენოვანი პიესების ხელნაწერები (უმეტესი მათგანის გამოსაქვეყნებლად დაწყებულია მუშაობა); აქ არის: ა. ყაზბეგის, დ. ერისთავის, ადამო თუთაევის (თუთაშვილი), კ. ყიფიანის, დ. მესხის, გ. კალანტაროვის, გ. კლიმოვსკის,

ნ. აშენოვის, ზ. ოსეტროვის, ა. სტაპენიანის და სხვათა პიესები, თარგმანები (480, 1, 412; 480, 1, 439; 480, 1, 441; 480, 1, 442; 480, 1, 443; 480, 1, 444 , 480, 1, 538; 480, 1, 539; 480, 1, 540; 480, 1, 542; 480, 1, 542, 480,1, 543; 480,1, 480, 1, 545; 480; 1, 546), რომელთაგან ზოგი აუკრძალავთ, ან დაბეჭდვისათვის გაუშვადებიან, გაუგზავნიან კომიტეტისთვის, მაგრამ ამა თუ იმ მიზეზის გამო არ დაბეჭდილა ისინი; ზოგი მხოლოდ დადგმის ნებართვისთვისაა გაგზავნილი. ვეცდებით, ცალკე წერილებში შევუხოთ ხსენებულ საკითხებს, ამჯერად კი მხოლოდ ერთს დავძენ:

გავრცელებულია აზრი, რომ ალექსანდრე ყაზბეგი, როგორც დრამატურგი, არ იყო ძლიერი მწერალი; ვფიქრობ, ამ შეხედულებას გადახედვას აქვს. მაგალითად, არქივში მივაგენით უცნობ პიესებს, რომელთა შორის ვოდევილებიცაა (იმხანად კომედიას და, კერძოდ, ვოდევილს უფრო აქვს თავისუფლება მინიჭებული, თუმც ტრაგედიებიც იგზავნება კომიტეტში), ერთ-ერთი პიესა, რომელიც აკია (და არა აკაკია, როგორც ჩვეულებრივ წერდა ხოლმე ყაზბეგი) *მოჩუბაჰიძის* ფსევდონიმითაა დაწერილი და რომელსაც „ყველაფერი ბედზედ არის“ ჰქვია (ამ პიესასაც მალე იხილავს მკითხველი), ჩვეულებრივი ვოდევილია და, თუ მას ისე წავიკითხავთ, რომ ხსენებული ჟანრის სპეციფიკას არ გავითვალისწინებთ, გაუგებარი დარჩება ნაწარმოების ღირსება და – ისიც, რომ ამ ჟანრის სპეციფიკას კარგად იცნობს ყაზბეგი და ნიჭიერი დრამატურგიც არის; პიესის დასაწყისში ვხედავთ კაცს, რომელიც რაღაცას წერს, შემდეგ მონოლოგს იწყებს იგი: „უნდა გითხრათ, რომ მე ახალი შეხედულების კაცი ვარ... დიახ, ნამდვილად! ამის მიზეზით მე ჩემს ცოლს ნებას ვაძლევ, რაც უნდა, ისა ქნას და სადაც უნდა, იქ იაროს... მე არა ვარ ეჭვიანი!“

როცა პერსონაჟის მეტყველებაში შეიმჩნევა თუნდ ერთი ისეთი სიტყვა, რომელიც წინადადებაში ბუნებრივ სახეს ვერ ღებულობს, რადგან კარგად ჩანს, რომ მხოლოდ იმისთვისაა დაწერილი, რათა მკითხველსა თუ მაყურებელს პერსონაჟის ხასიათის ან პიესის ამ ეპიზოდის შინაარსის გაგება გაუადვილოს, თუ სიტყვა ან წინადადება პერსონაჟის მეტყველებას ხელოვნურ სახეს აძლევს და შესამჩნევი ხდება, მხოლოდ მაყურებლის გასაგონად რომ იწერება (ზოგჯერ *ყოველგვარი მხატვრული დაგვიჩვენის გაჩეშე* ხმამაღლა რომ დააწყებინებენ ხოლმე პიესის ავტორები ფიქრებს პერსონაჟს, რათა ადვილად გააგებინონ მაყურებელს ამ პერსონაჟის ჩანაფიქრი და შინაგანი განწყობილება, მსგავს მოვლენას ვგულისხმობ), ცხადია, ეს მწერლის უნიჭობაზე მეტყველებს; მაგრამ ვოდევ-ილში დასაშვებია ამგვარი სტილი; იქ პერსონაჟს თავისუფლად შეუძლია, არ დამალოს, მხოლოდ მაყურებლისთვის გასაგონად რომ ლაპარაკობს, შეუძლია უშალოდ მაყურებელს მიმართოს ისეთი სტილით, რაც, ვთქვათ, დრამაში დრამატურგის უნიჭობად წარმოდგება; ყაზბეგი ამ და სხვა შემთხვევებში სწორედ ვოდევილის სპეციფიკას ითვალისწინებს და ასე აშარჟებს იმდროინდელ „თანამედროვე“ ადამიანებს, რომლებისთვისაც ზნეობას ფასი დაუკარგავს.

მასალების შესწავლა ცხადჰყოფს, რომ XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან კომიტეტში სულ უფრო აქტიურდება და მრავალმხრივ მკაცრდება მუშაობა, ეროვნული და რევოლუციური იდეები ხშირად ერთმანეთს უახლოვდება და ესეც უნდა იყოს ამ სიმკაცრის გაძლიერებისა და ეროვნული სულისკვეთების მიმართ კეთილგანწყობილი დამოკიდებულების შესუსტების მიზეზი. 80-იანი წლების საცენზურო კომიტეტის მუშაობის შესახებ ცალკე ნაშრომების დაწერაა საჭირო, ამჯერად მხოლოდ ზოგიერთ საკითხზე გავამახვილებ ყურადღებას:

კომიტეტში 1881 წელს გაგზავნილ დოკუმენტებს შორის იწახება საქალაქო (480, 1, 489), რომლის გარეკანზეც ვკითხულობთ: „Литературные лекции о Барсовой коже Ш. Руставели“, შემდეგ ასეა აღნიშნული: „автор не указан“ (ნახულია 2023 წლის 15 მაისს); ამ საქალაქო აკაკი წერეთლის ხელნაწერი აღმოჩნდა; ერთ-ერთ ფურცელზე, როგორც ჩანს, მოგვიანებით გაკეთებული მინაწერიცაა – „აკაკი წერეთლის ავტოგრაფია“.

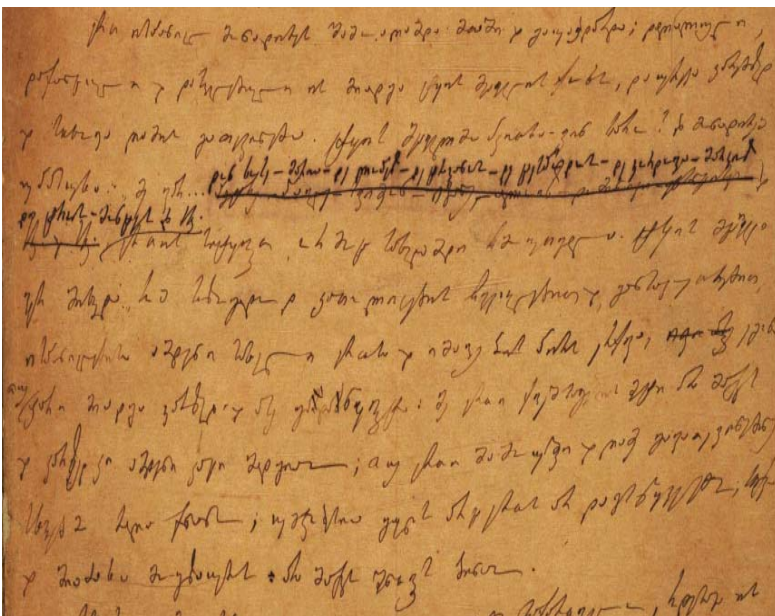
არქივში ლექციის პირველი ნაწილია შემონახული. ლექცია 1881 წლის მარტში დაიწერა და „აკაკის კრებულის“ 1898 წლის მე-5 და მე-6 ნომრებში გამოქვეყნდა; აკაკიმ იგი ტფილისში, არწრუნის თეატრში, 1881 წლის 19 მარტს წაიკითხა და ლექციების ანგარიში „დროებაში“ დაბეჭდა (1881, № 10); ეკატერინე გაბაშვილი იხსენებს, რომ ეს ლექციები 1887

წელს ასევე ტფილისში რუსულ ენაზეც წაიკითხა აკაკიმ („ლიტერატურული საქართველო“, 1938, №10), რასაც საქვეყნოდ ცნობილი პოლემიკა მოჰყვა; ლექციები გააკრიტიკა ილია ჭავჭავაძემ წერილში – „აკაკი წერეთელი და ვეფხის-ტყაოსანი“ („ივერია“, 1887, №75, 76, 77), – არ დაეთანხმა ავტორს, რომლის თანახმად, ტარიელი, ავთანდილი და ფრიდონი ქართველ ტომთა წარმომადგენელნი არიან, რასაც აკაკის პოლემიკური პასუხები მოჰყვა ჯერ ცალკე ბროშურაში – „რამდენიმე სიტყვა ბატ. ილია ჭავჭავაძის საპასუხოდ ვეფხის-ტყაოსნის გამო“ (1887, ზ. ჭიჭინაძის გამოცემა), შემდეგ – ზემოხსენებულ ჟურნალ „აკაკის კრებულში“ (1898, №5, 6) (წერეთელი 1960: 411-412).

აკაკის ტექსტს ამჯერად უმთავრესად დავუკვირდებით როგორც საცენზურო გაგზავნილ ვაჩიანგს: საინტერესოა, რა თავისებურებით გამოირჩევა იგი, მოჩანს თუ არა სადმე ცენზორის მიერ წითელი ხაზები გასმული, რაც იმის აღსანიშნავად კეთდებოდა, რომ მიუღებელია წინადადებაში რაღაც, არის თუ არა ცენზორის მინაწერი; საერთოდ, როგორი განწყობილებით დაწერილის შთაბეჭდილებას ტოვებს ფურცელი (წარმოდგენილ სტატიას ქვემოთ ავტორის ხელნაწერთა ფრაგმენტებსაც ვურთავ).

ხელნაწერი სამუშაო ფურცლების შთაბეჭდილებას ტოვებს, ავტორს არ გადაუთეთრებია იგი. შესაძლოა, ლექციის წაკითხვის შემდეგ, მით უმეტეს, რომ დაბეჭდვას აპირებდა და ევალდებოდა, კომიტეტიდან მოითხოვეს ამ გახმაურებული ლექციის გაგზავნა და შეასრულა აკაკიმ ეს მოვალეობა, თუმც დიდი მონდომება რომ არ გამოუჩენია, ამაზე ავტორისეული გადახაზულობებითა და ჩამატებებით სავსე ფურცლის გაგზავნის ფაქტი მიაჩნდება. ცენზორის მიერ ფურცელზე წითელი ხაზი არსად ჩანს. ეტყობა, მკაცრად არ განუხილავთ ლექცია. ისეთი შთაბეჭდილებაც იქმნება, რომ იმ თვალსაზრისით არც შეუმონებიათ იგი, რისი დაბეჭდვა შეიძლებოდა და რისი – არა, იქნებ ძირითადად იმით დაინტერესდნენ, რამ გამოიწვია აჟიოტაჟი, რატომ აკრიტიკებდა ქართველებს (ცხადია, – სიყვარულით) მათი დიდი პოეტი, რატომ დაესხნენ მას თანამემამულეები თავს. საუბარმა ქართველთა უარყოფით თვისებებზე, რაც დრო-ჟამის მიერ მოტანილად მიაჩნია აკაკის, შესაძლოა, ინტერესი გამოიწვია კომიტეტში. ეს ლექცია ერის ხასიათის შესწავლაშიც მიეხმარებოდა იმპერიის მესვეურებს (სხვა საკითხია, რამდენად სწორია აკაკისეული ანალიზი).

აკაკი წერეთლის მუშაობის პროცესი შეიძლება

აკაკი წერეთლის ხელნაწერი

გაცოცხლდეს ჩვენ თვალწინ ამ ხელნაწერზე დაკვირვებისას და საცენზურო კომიტეტის მიმართ მისი დამოკიდებულების რაგვარობაც გამოჩნდეს კიდევ ერთხელ; მრავალმხრივაა აკაკის ეს ტექსტი საყურადღებო და არაერთ შემთხვევაში სხვადასხვა კუთხიდანაც შევხედავ მას.

ცნობილია, რომ ლექციას აკაკი წერეთელი იწყებს „იგავ-არაკით“, რომელშიც ყვება ამბავს ერთი „ისპანიელი“ მონადირისა, რომელმაც ტყის მცველს ღამის გათევა სთხოვა და, როცა ამ მცველმა სახელი ჰკითხა, იმდენი სახელი წარმოთქვა მონადირემ, ტყის მცველს ეგონა, ბევრი სტუმარი ეწვია და ამდენი ადგილი

კი არ ჰქონდა ქოხში; ეს ამბავი საქართველოს ბედს აგონებს აკაკის, – მის სამშობლოსაც, ამ მონადირის მსგავსად, ბევრი სახელი ჰქვია, – ხან იბერიას ეძახიან მას, ხან გეორგიასა და სხვასა და სხვას და ამიტომ არ იცნობს მსოფლიო; ტექსტის კითხვისას, მის დასაწყის ნაწილში, აკაკი წერეთლის ის სერიოზული და, ამავდროულად, კვიმატი განწყობილებაც

იგრძნობა, წერის დროს რომ ჰქონია დაუფლებული; დაბეჭდილ ტექსტში ვკითხულობთ: „*ტყის მცვედმა ჰკითხა – ვინ ხაიო? და მონადიხემ უპასუხა: მე ვაი... დონ-ხო-სე-მახია-დე-ტხავანოს-დე-ცესპოდოს დე-კოხდოვა-მახიზ-დი-ტხოს-მონტეს და სხვა. ეხთი სიგყვით ოხმოც სახედამდი ჩამოუთვადა*“ (წერეთელი 1960: 66).

ხელნაწერში შემდეგი იკითხება: „*მონადიხემ უპასუხა: მე ვაი პეგხე – პავდე – სვიმეონ – იზანე – ადრიზ დომინიკო – უხსანცისკი (? – გ.კ.) და სხვ. და სხვა*“. სახელები გამოუგონია აკაკის, შემდეგ შავი მელნით, როგორც ჩანს, – უკვე დაწერილ ტექსტში, წაუშლია ეს სახელები და მათ ზემოთ დაუწერია: „*მე ვაი... დონ ხოსე – მახია – დე დოპეზ – დე ტხავანოს – დე ცესპოდოს – დე კოხდოვა – მახიზ დი ტხოს – მონტეს და სხვ. ეხთის სიგყვით ოხმოც სახედამდი ჩამოუთვადა*“. ალბათ გაიაზრა, რომ მოციქულთა სახელების ხსენება სახუმარო კონტექსტისთვის არ იქნებოდა შესაფერისი და სხვა სახელები ჩამოუწერია მონადირისა.

ხელნაწერისა და დაბეჭდილი ტექსტების მონაცემთა შესახებ ამა თუ იმ ასპექტიდან მსჯელობა ცალკე ნაშრომებშია საჭირო, ამჯერად მხოლოდ ზოგიერთ დეტალზე გავამახვილებ ყურადღებას: „*თუქ-სედუკნი ახა ეხთ გზის მოზვიხთებუდან საქაითვედრ-ზედ ჩინგის ყაენების, დანგ თემუხების და მათის მძვინვარე ნოინების წინამძღობლობით*“.

დაბეჭდილ ტექსტშია – „წინამძღოლობით“ და არა – „წინამძღობლობით“; სიტყვა „თურქნის“ შემდეგ დაწერილი მძიმე წაუშლია და ტირე (არა – დეფისი) დაუწერია აკაკის; ძნელია დაზუსტებით თქმა, „ჩინგის ყაენების“ წერია თუ – „ჩინგისყაენების“; სიტყვა „თემურ“ ასევე წაუშლია და დაუწერია: „ლანგ თემურ“; პრომეთეს ახსენებს, – წერს, რომ ის იყო „ისეთივე ზვიადი და შეუპოვარი, როგორც თვით კავკასიის ქედი“ და ვხედავთ, რომ სიტყვა „ზვიადი“ შემდეგაა ჩამატებული; ერთგან დაუწერია „პრომეთეოსს გვიხატავს საქართველო“, შემდეგ „საქართველო“ წაუშლია, დაუმატებია: „კავკასიის ქედს ფეხით გაშლილი, ტანჯული მრავალ გვარად და წამებული“ და ამის შემდეგ თავიდან დაუწერია სიტყვა – „საქართველო“; ერთგან თუ „პრომეთეოსს“ წერს, სხვა შემთხვევაში „პრომეთეოსისთვის“ იკითხება („არ დარჩენილა ხალხი, რომელსაც როგორც შავ ყორანს პრომეთეოსისთვის, საქართველოსთვის არ ჩაევლოს გულ-ღვიძლში ხელი“); ტექსტი ასეთი სახით დაუბეჭდავს აკაკის: „იმ ისპანიელი მონადირისა არ იყოს, ერთი სახელწოდება თავის დღეში არა ჰქონია. ეძახდნენ: მოსოხი, მესხი, იმერი, ამერი, ივერია, კოლხიდა, ალბანია, გეორგია, გრუზია, კარდოანი, თობალი, ხალიბი, მაკრონი, ქართლი და სხვ. და სხვ.“ (წერეთელი 1960: 68);

ხელნაწერში ვკითხულობთ:

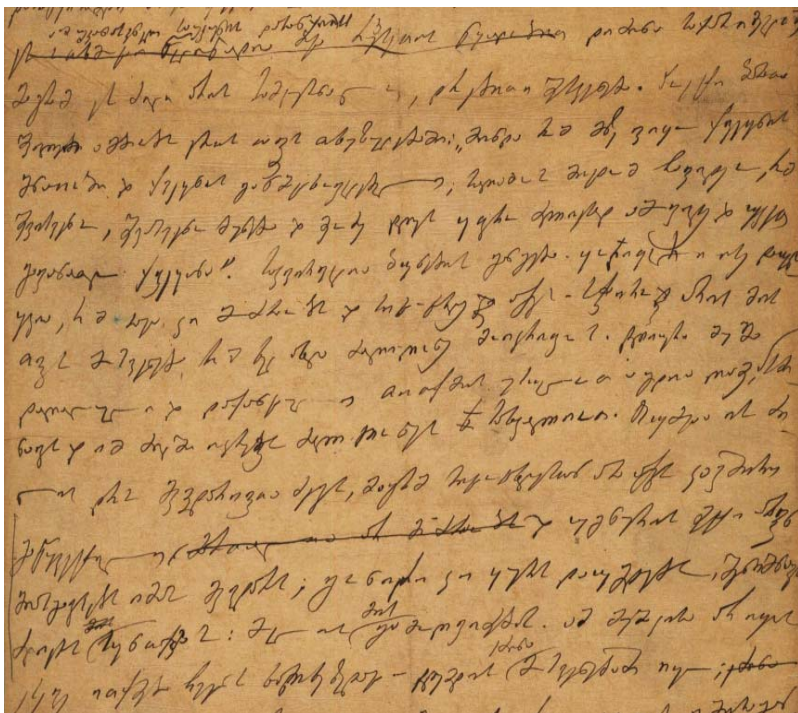
ერთი წოდება თავის დღეში არა ჰქონია... ამას ეძახდნენ: გოგი (ეს სიტყვა გადაშლილია; – გ. კ.), მოსოხი, მესხი, იმერი, ამერი, ივერია (სიტყვა „ივერია“ წინადადების ზემოთ არის ჩამატებული; წინადადების თავზე სიტყვა „იბერია“ ჩაუმატებია და მერე ორი ხაზით გადაუშლია იგი; – გ. კ.), კოლხიდა, ალბანია, გეორგია, გრუზია, ქართლი (სიტყვა „ქართლი“ წაუშლია; – გ. კ.), კარდანი, თობალი, ხალიბი, მაკრონი (ეს ბოლოსხენებული ოთხი სიტყვა წინადადების ზემოთ არის ჩამატებული; – გ. კ.) და სხვ. და სხვ.

ამჯერად „ქართლთან“ და „ალბანიასთან“ დაკავშირებული საკითხები იწვევს განსაკუთრებულ ინტერესს; „ქართლი“, შესაძლოა, იმიტომ წაშალა, რომ ეს საკუთრივ ქართულ წყაროებში მოხსენიებული ლექსემაა და უცხოელები ნაკლებად იცნობდნენ ამ სახელით აღმოსავლეთ საქართველოს; „ალბანია“ რომ ქართლი არ იყო, ეს, ცხადია, იცოდა აკაკი წერეთელმა, – საფიქრებელია, რომ, როგორც მას მიაჩნია, უცხოურ წყაროებში ქართლი და ალბანეთი ზოგჯერ ერთმანეთშია არეული და ამიტომ ახსენა ეს სიტყვა.

ისევე, როგორც ლექსში – „ჩანგური“, საქართველოს „ჩანგურის“ სიმებს უდარებს აკაკი („ჩანგურთან“ ერთად „ჩონგურსაც“ ახსენებს, ასეა დაბეჭდილ ტექსტშიც): „როდესაც ეს სიმები ცალ-ცალკე, თავ-თავის საკუთარ ხმებითა ჟღერენ ერთსა და იმავე დროს შეერთებულად, შეთანხმებულად, მაშინ მოისმის სასიამო გარმონიული სამუსიკო ძლიერი რამ ხმა“ (დაბეჭდილ ტექსტშია: „საკუთარი ხმითა ჟღერენ ერთსა და იმევე დროს, შეერთებულად, შეთანხმებულად“; – წერეთელი 1960: 71).

ხელნაწერში ვკითხულობთ: „როგორც ჩონგურს სიმები, ისე საქართველოს სხვა და სხვა მხარეები, სხვა და სხვა კუთხეები აქვს მიბმული: ქართლი, კახეთი, იმერეთი, გურია, სამეგრელო, აფხაზეთი, სვანეთი, ლეჩხუმი, რაჭა, ლაზისტანი“. ამის შემდეგ დაუწერია „და სხვა და სხვ.“, მაგრამ, ეტყობა, უფრო მეტი მხარის ხსენების სურვილი მოეძალა დუტუ მეგრელთან დაცული თანამიმდევრობით სახელთა ჩამოთვლისას, წაუშლია სიტყვები: „და სხვა და სხვ.“ და საქართველოს ორი კუთხეც უხსენებია: „ფშავი, ხევსური და სხვ. და სხვ.“; შემდეგ ასე განაგრძობს აკაკი: „თვითეულს ამ მხარეთაგანს სხვა და სხვა ბუნების გავლენით, თავის საკუთარი ჩვეულება, ზნე და საკუთარი ცხოვრების პირობები აქვს. კერძოთ, ცალ-ცალკე ძალასა და მნიშვნელობას მოკლებული“ (ჯერ დაუწერია სიტყვა „მოკლებულად“, რომელიც წაუშლია; „მოკლებული“-ს ნაცვლად წერებულა „მოკლებულია“ და ბოლოკიდური „ა“ წაუშლია; დაბეჭდილ ტექსტშია „მოკლებულნი“; წერია „პირობები“ (წერეთელი 1960: 71).

ხელნაწერში, როგორც ვნახეთ, – „პირობები“ იკითხება. ხელნაწერის ავტორს სხვაც, არაერთი, შესწორება აქვს გაკეთებული: „არ შემიძლია გაკვრით არ მოვიხსენიო, რომ სა-

აკაკი წერეთლის ხელნაწერი

ქართველოს ძველად ჭირში გამაგრება და სრულიად აღმოუფხვრელობა ამ სხვადასხვა ფერობის ბრალი იყო“. სიტყვები: „ძველად ჭირში გამაგრება“ შემდეგ არის მიწერილი იმ სიტყვების თავზე, რომლებიც გადაუშლია აკაკის: – „ძველი ძლიერება“. შემდეგ ვკითხულობთ: „დაბლა ბარში სიცხე უდგათ, მაღლა მთაშიდ ყინვა იყო“. სიტყვა „ბარში“ ჩამატებულია; ეწერა „ზამთარი ჰქონდათ“, რაც წაუშლია აკაკის; დაბეჭდილ ტექსტშია: „მაღლა, მთაში ყინვა იყო“ (წერეთელი 1960:72).

როგორც ითქვა, მუშაობის პროცესი ცოცხლდება ჩვენ თვალწინ აკაკი წერეთლისა და ამითაც არის საინტერესო

ხელნაწერების მონაცემთა დეტალური გაცნობა; ხსენებულ საკითხებზე ამჯერად ვრცლად აღარ ვისაუბრებ, ერთ გარემოებაზე კი, ვფიქრობ, საჭიროა ყურადღების გამოკვეთა:

აკაკი, ისევე, როგორც ლექსში – „ავადმყოფი“, წერს, რომ საქართველოს სძინავს, რომ არ მომკვდარა და მხოლოდ ისვენებს; როგორც ჩანს, ზეპირად ახსოვს და ოდნავი სახეცვლილებით მოჰყავს ნიკოლოზ ბარათაშვილის სიტყვები ლექსიდან – „არ უკიჟინო სატრფოო“ („მინდა, რომ მზე ვიყო – ქვეყნის მნათობი და ქვეყნის განმაცხოვრებელი, საღამოს მითომ ჩავიდეთ, რომ შევისვენო, შევასვენო ბუნება და მეორე დღეს უფრო ძლიერად ამოვიდე და უკეთ გავანათლო ქვეყანა“ (დაბეჭდილ ტექსტშია – „გავანათო ქვეყანაო“); ამ ადგილებში ყურადღებას იპყრობს ლექციის ეს ადგილი, რომელიც ამგვარად არის გამოქვეყნებული: „ამ უკანასკნელი საუკუნის დასაწყისს დაიძინა საქართველომ, მაგრამ ეს ძილი არის სამკურნალო, დროებითი შესვენება“ (წერეთელი 1960: 72). ხელნაწერიდან ვხედავთ, რომ სიტყვები – „ამ უკანასკნელი საუკუნის დასაწყისს“ მერე ჩაუმატებია აკაკის, ისინი მის მიერ წაშლილი ამ გადახაზული სიტყვების თავზეა დაწერილი: „ეს ოთხმოცი წელიწადია რაც რუსეთის წყალობით დაიძინა საქართველომ, მაგრამ ეს ძილი არის სამკურნალო, დროებითი შესვენება“ (გვ. 3ა).

ეს შესწორება, განსხვავებით ესპანელი მონადირის სახელთა ჩამოთვლისას

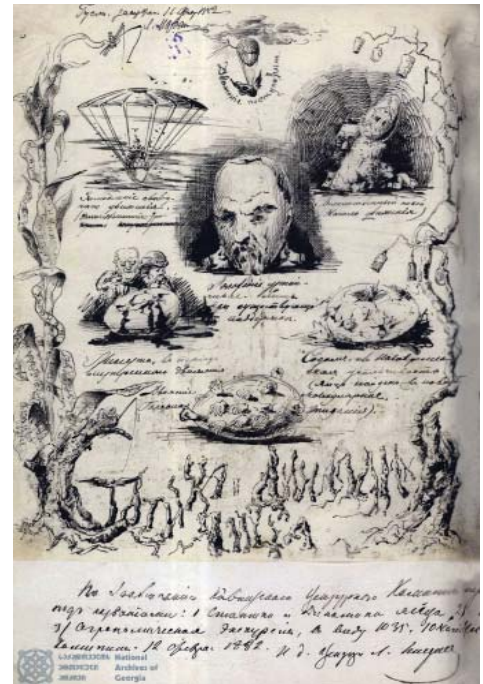
გაკეთებულისა, შავი მელნით არაა შეტანილი, წერის პროცესში, ან დაწერიდან ძალზე ახლო პერიოდში, გაკეთებულს ჰგავს; აქ გამოკვეთილად უნდა ითქვას: – ვეჩ ვიტყვი, რომ ცენზურის შიშით ასწოხებს ამ ადგილას ჰაიმეს აკაკი, – ცენზურითა შიში რომ ჰქონდეს, ადბათ ისე დაწეხდა, რომ ახც წაჩმოჩენიდიყო შესწოხებები. შიში რომ ძალიან არ აწუხებს, ეს, როგორც ზემოთაც ითქვა, იქიდანაც ჩანს, გადაუთეთრებელი, სამუშაო ფურცლები რომ არის გაგზავნილი კომიტეტში.

საინტერესოა ისიც, ძილის შესახებ სხვა ცვლილებებიც რომ გაუკეთებია პოეტს: „დღემდის ეძინა“ („ეძინა“ შემდეგაა ჩამატებული), „მოსვენებაში იყო, ეძინა“ (აქ წაუშლია ბოლოსხენებული სიტყვა – „ეძინა“), ზოგიერთებმა ეს ძილი სიკვდილად მიიღეს, ხედი აიღეს იმისგან, უახს ყვეს ახა თუ მისი წახსუდი და მომავადი, – მისი ენაც კი დაივიწყეს. მაგჩამ დღეს გჩოთა ვითაჲების შემწეობის ვშ (ძნელი სათქმელია, რად წერია „ვშ“, – რა სიტყვის დაწერას აპირებდა აკაკი; – გ. კ.) ახლად იღვიძებს საქართველოს ყოველი კუთხე“ (ამ ადგილას, შესაძლოა, სიტყვაა გამორჩენილი და უნდა ეწეროს „შემწეობის ძალით“, ან – „შემწეობით“, ან – რაიმე სხვა... დაბეჭდილ ტექსტშია „შემწეობით ახდათ იღვიძებს“ (წერეთელი 1960: 72); – ენათმეცნიერების კუთხითაც არის საინტერესო აკაკის ხელნაწერისა და დაბეჭდილი ვარიანტის შედარება, – საყურადღებოა, რომ, როგორც ეტყობა, „აკაკის კრებულში“ გამოქვეყნების დროს შეიცვალა სიტყვა ასეთი სახით („ახლად“), ხელნაწერში კი (არა – ყველგან) ვითაჲებითი ბჰუნვის იმ ნიშანს ხმაიობს აკაკი, დღეს ნოხმად რომ ახის მიჩნეული.

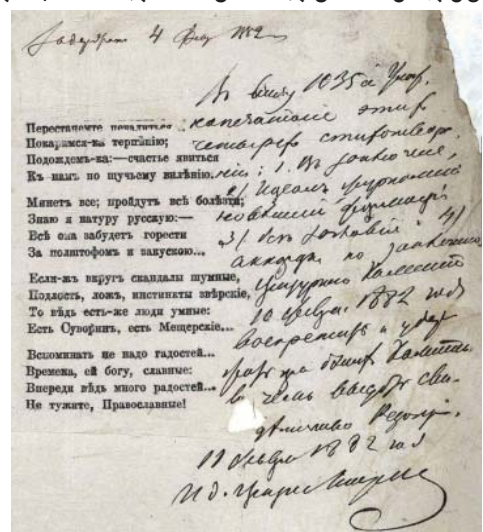
რაც შეეხება ამ წლების ზოგიერთ სხვა დოკუმენტს:

კავკასიის საცენზურო კომიტეტის არქივში ინახება დოკუმენტები, რომელიც ძალიან დიდი მნიშვნელობის მქონეა; ეს არის სატირული ჟურნალი „გუსლის“ აკრძალული მასალები (480, 1, 498). როგორც ზემოთ ითქვა, „გუსლი“ ტფილისში 1881-1882 წლებში გამოდიოდა, რედაქტორი იყო რუსი პოეტი და მთარგმნელი ივან თხორჟევსკი (1843-1910). XIX საუკუნის 70-იან წლებში იგი მეუღლესთან ერთად ტფილისში დასახლდა და გამოსცემდა სატირულ ჟურნალს – „ფალანგა“, რომელიც 1881 წელს აკრძალეს და თხორჟევსკიმ იმავე წელს დააარსა რუსულენოვანი ჟურნალი – „გუსლი“, რომლის აკრძალვის შემდეგ რედაქტორობდა სხვა ჟურნალს – „Аргонавт“; არქივში შემონახულია „გუსლის“ რედაქციის მიერ გამოსაცემად უკვე გამზადებული ამონაბეჭდები (ეტყობა, რომ კიდევ ერთხელ შესატანი კორექტურული შესწორებებიდა სჭირდებოდა მას), რომელიც აკრძალავთ. რედაქციასთან თანამშრომლებდნენ: ნიკო ნიკოლაძე, დავით ერისთავი.

ჟურნალში გაშარჟებულია განათლების სისტემა, ჩინოვნიკურ სამყაროში გამეფებული ცხოვრების წესი, სიღარიბე; რევოლუციის მიმართ სიმპათიებიც დებენ ჟურნალს ბრალს; ხალასი იუმორია მასში და სერიოზული განწყობაც გაიელევენ ხოლმე. როგორც ვამჩნევთ, იმპერია აღმოსავლური დესპოტური ტიპის სახელმწიფოდაა წარმოჩენილი და ძლიერი ევროპეიზმის მოსურნეა რედაქცია (ეს უძრაობა აქ წარმოდგენილ იმ აკრძალულ მრავალფიგურიან ნახატშიცაა

ჟურნალ „გუსლიში“ დასაბეჭდად გამზადებული და ცენზურის მიერ აკრძალული ერთ-ერთი ილუსტრაცია

„გუსლიში“ დასაბეჭდად გამზადებული და აკრძალული ლექსი

წარმოჩენილი, რომელსაც ახლავს წარწერები: “Замедление свободного движения” / „თავისუფალი მოძრაობის შენელება“, “Величественный покой / Начало движения” – „დიდებული სიმშვიდე / მოძრაობის დასაწყისი“); საქალაქო ინახება ერთი გვერდი ფელეტონისა, რომელშიც იწყება თხრობა იმის შესახებ, თუ როგორ ინატრა ერთმა „მგრძნობიარე ჩინოვნიკმა“, ახალი უფროსის მიღება და ძველის გაცილება ერთდროულად რომ ხდებოდა და ამ, როგორც ტექსტშია ნათქვამი, „ღრმააზროვან შეხედულებას“ იმით ხსნის, რომ გაცილების გამო „ცრემლთა ღვრა“ და შეხვედრისგან გამოწვეული „აღტაცება“ ერთდროულად იქნება გამოხატული და დროცა და ენერგიაც ნაკლები დაიხარჯება; თან, ახალი უფროსი გაიგებს, ტირილი კარგად რომ ეხერხებათ თანამშრომლებს და სამსახურის მომავალი დატოვების შიში იმდენად არ დატანჯავს... სატირულ პიესაში „რუსლანის შეხვედრა თავთან“, რომელიც, ცხადია, პუშკინის „რუსლან და ლუდმილას“ რემინისცენციითაა დაწერილი, დახატულია მთვარით განათებული მინდორი, რომელზეც აღმოსავლეთისაკენ გადახრილი ფოთლები მოჩანს (“листы растущие в восточном направлении”, ომონიმური მნიშვნელობა მიუციათ აქ სიტყვისთვის “листы”, – მცენარის ფოთლებსაც გულისხმობს ამ წინადადებაში სიტყვის ასეთი ფორმა და – ქალაქის ფურცლებსაც) და შემდეგ ვხედავთ, რომ ლაპარაკია გაზეთებზე: “Московские Ведомости”, “Рус. Киевлянин”, “Минута” და სხვ.); მინდორში ადამიანის უზარმაზარი თავია წამომართული (ფრჩხილებში ახსნილია, რომ ეს გახლავთ „ლიტერატურული თავი“), რომელზედაც ბუები, ზარნაშორები, ვამპირები და სხვანი, მსგავსნი, დაბუდებულან; მალე შემოდის გმირი რუსლანი და უეცრად სიმღერას იწყებს იგი და სიმღერის სიტყვებიდან ცხადი ხდება, აღმოსავლური უმოქმედობა (“нега”), არაფრის კეთების სურვილი და უდაბნოსეული სიზანტე რომ გამეფებულა ამ მიძინებულ გარემოში: “Я внимаю больше восточной неги верный раб” (აქვე უნდა ითქვას, – რუსული არქაიზმები, სასაუბრო მეტყველება და სიტყვათქმნადობანიც გვხვდება ამ ტექსტებში); მერე მგზნებარედ ამას შესძახებს გმირი რუსლანი: “О, поле, поле!” (ისევ პუშკინის სიტყვათა ნაწილის გამეორებაა: “О поле, поле, кто тебя усеял мертвыми костями”; პუშკინისეული რუსლანი ბოროტი ჩერნომორის მიერ დახოცილ ადამიანთა ჩონჩხებს შეჰყურებდა, – მინდვრად მიმოიხეულთ, „გუსლისეული“ რუსლანი კი, როგორც შემდეგ ვნახავთ, სახელმწიფო სისტემის მიერ განადგურებულ მეცნიერებას ხედავს); მთვლემარე თავი, ჩერნომორის მიერ მოკვეთილი და მაინც ცოცხლად დარჩენილი, თვალთ წამოახელს, – “ვინ ხარო”, – ეკითხება გმირს, რომელიც თავყანსა სცემს ბრძენ თავს და მიუგებს, რომ ლუდმილასთან ერთად ეახლა და მისგან რჩევის მიღებაზე ოცნებობს; და მაშინ დამოძღვრავს მას თავი, – ურჩევს, ნოტა „დო“ ცხვირში იმღეროს გმირმა რუსლანმა (მეტი „სიბრძნის“ გაღება უკვე აღარ ძალუძს)...

აკრძალულ მასალათა შორის ლექსებიცაა:

Не одобряя наши темы
Нам предложили ряд реформ,
“Давайте вы без лиц поэмы,
Давайте образа без форм”.

Гусляры это исполняют;
Но вряд-ли толку много в том;
“В тумане то предполагают,
что каждый хочет видеть в нем”.

ამ ლექსიდან ირკვევა, თუ რა დამოკიდებულება აქვთ, „გუსლიართა“ თქმით, მათ მიმართ.

აქ გვხვდება ლექსი, რომელშიც სატირაზე მეტად სევდაა გამოხატული (“как струны, натянуты нервы больные”), მასში ასევე მიჩნეულია, რომ აღმოსავლეთის სახელმწიფოს ჰგავს რუსეთი და უდაბნოს ქვიშაში აქვს თავი ჩარგული (“и взор свой с тревогой вперив на восток / старается глубже зарыться в песок”); ერთ-ერთ ლექსში (მისი ფოტოცაა ამ

სტატიაში წარმოდგენილი) ირონია ქარბობს; გვხვდება ლექსი (“Песня Узника”), რომელსაც ბოლოში ა. დნეპროვსკი აწერია და ფრჩხილებში კი აღნიშნულია – “С Волгарского”; მასში თავისუფლებაზე პატიმრის ოცნებაა გამოხატული და იუმორი არ ჩანს: “Но на воле, как божия птица, / Я-б запел песню чуждую” (“чуждую”-ს გვერდით ცენზორს რატომღაც სიტყვა “мухи” მიუწერია); ლექსებს შორის გვხვდება ერთი, რომელშიც ტფილისის მიმართ პატივისცემა იგრძნობა (ჟურნალის შემოქმედებს ცოტა ხანს მაინც მიეცათ აქ მუშაობის საშუალება...), მაგრამ აღნიშნულია, რომ „გუსლის“ შესახებ ჭორები მოდის და ტფილისიც მღელვარებით უსმენს ამ ჭორებს (“Тифлис внимает волнующь”).

ერთ-ერთ წერილში ნათქვამია, რომ ოდესის სახელგანთქმულ, ძველი ტრადიციების მქონე უნივერსიტეტში სამსახური დაატოვებინეს ისეთ დიდ მეცნიერებს, როგორებიც არიან: მეჩნიკოვი, პრეობრაჟენსკი, პოსნიხოვი, გამბაროვი, კოვალევსკი, რომლებიც სულის შემხუთველ გარემოს (ენის მიტანა, დაბეზლება) ვერ შეეგუვნენ და, ნამდვილ მეცნიერთა ნაცვლად, „საცოდავი კომპილატორები“ (“жалкие компилаторы”) და „გამოცდილი საქმოსნები“ (“опытные дельцы”) გააბატონეს იქ; ჩამოთვლილია მათი

მ. ჩემოდანოვის ილუსტრაცია

გვარები. აღნიშნულია, რომ ხუთი სტუდენტი დაბრუნების ნებართვის გარეშე გააძევეს უნივერსიტეტიდან და თორმეტს კი სწავლის უფლება შეუჩერეს; არც ამ სტატიას ახლავს იუმორი და ისიც, ისევე, როგორც მთელი მასალა, აკრძალულია; როგორც ჩანს, სწორედ ამ კონკრეტულ მასალათა განხილვის შემდეგ დაუხურავთ „გუსლი“.

ტალანტით სავსე ადამიანთა მიერ არის მომზადებული ეს ჟურნალი და დიდი ნიჭი ჩაუხშვიათ მისი აკრძალვით.

ჟურნალის თანამშრომელთა შორის არაერთია ნიჭიერი ილუსტრატორი; ამჯერად ერთ-ერთ მათგანზე გავამახვილებ ყურადღებას:

იმხანად რუსეთისა და მთელი ევროპული მასშტაბით ძალზე ცნობილი იყო დიდი ტალანტის მქონე მხატვარი – მიხაილ ჩემოდანოვი (1856-1908), რომელიც ასევე ჩამოსულა ტფილისში, „გუსლიში“ ილუსტრაციებს ბეჭდავდა და განათლების დონეს, სოციალურ მდგომარეობას, საერთოდ, სახელმწიფოს ჩამორჩენილობას აშარჟებდა (წინამდებარე სტატიისთვის დართულ ერთ-ერთ ილუსტრაციაში, რომელიც ჩემოდანოვს ეკუთვნის, სწორედ სიღარიბის და ასეთი ყოფისაგან გაქცევის სურვილით აღსავსე ის ადამიანები არიან დახატულნი, გამხდარ ცხენებზე ურემზე რომ ცდილობენ მოთავსებას და ყველანი კი ვერ ეტევიან. ილია ჭავჭავაძის „მგზავრის წერილების“ პერსონაჟის მიბაძვით რომ ვთქვათ, ასეთი ურმებითა და „პოვოსტკებით“ სიარულის გამოა, შორს რომ „არის წასული“ სახელმწიფო).

მხოლოდ მხატვარი არ ყოფილა მიხაილ ჩემოდანოვი, – ექიმი იყო, რუსეთში სამეცნიერო სტომატოლოგიის ერთ-ერთ ფუძემდებლად და ცნობილი; შემონახულია ისტორიული მნიშვნელობის მქონე მისი სამეცნიერო ნაშრომები; სამედიცინო წიგნებს ასურათებდა კიდევ.

რევოლუციურ იდეათა მხარდამჭერადაა მიჩნეული ეს პიროვნებაც.

ტფილისიდან წასვლის შემდეგ პოლიტიკური ხასიათის ილუსტრაციების ხატვის გამო რუსეთში დააპატიმრეს, საკანში პლევრით დაავადდა და მიუხედავად იმისა, რომ სასამართლოს გამართვამდე გაათავისუფლეს, მალე გარდაიცვალა.

როგორც ილუსტრატორს, ჩემოდანოვს, ჰქონდა ფსევდონიმები: დობრომისლოვი, მ.

მ. ჩემოდანოვის ილუსტრაცია

ლილინი, ლილინი, ემჩე, იესი, იგრეკი, ი. გრეკი, სტრუნა, ჩერვი...

ძალზე შთამბეჭდავია, მაგალითად, ერთ-ერთი ნახატი, რომელიც, აშკარაა, რომ, „გუსლიში“ დასაბეჭდად გამზადებული „რუსლანის“ ილუსტრაციაა (საქართველოს ეროვნულ არქივში შემონახული, აქ გადარჩენილი, ეს ნახატიცაა წარმოდგენილი წინამდებარე სტატიასთან ერთად), – ვხედავთ: მიწაზე მდებარე უზარმაზარ თავს, – მოკვეთილს, რომელსაც ქუდზე აწერია „Alma Mater“, მის წინ გაშოტილ მოკლულ კაცს (იგულისხმება, რომ უნივერსიტეტში და, საერთოდ, ქვეყანაში დამყარებულმა მძიმე სულიერმა ატმოსფერომ მოკლა იგი სულიერად, ან იქნებ – სიტყვა „მოკვლის“ პირდაპირი მნიშვნელობით), გაღვიძებული თავიდან აფრენილ ყვავებსა თუ ყორნებს, მიწაზე მიმოყრილ წიგნებს (ბოტანიკის, ზოოლოგიისა და სხვა მეცნიერებათა სახელმძღვანელოებს) და სამ კაცს, რომელთაგან ერთს ხელები მინდვრისაკენ გაუშვერია და, როგორც

პუშკინზე ალუბით გაკეთებული წარწერა გვამცნობს, ამბობს: „О, поле, поле, кто тебя усеял?“, ანუ იგულისხმება, რომ კლავენ მეცნიერებას ისეთი „კომპილატორები“ და „საქმონები“, როგორებზედაც ზემოთ ითქვა.

ჟურნალ „გუსლიზე“ საუბრით დავიწყე სტატია და მისითვე დავასრულე: კავკასიის საცენზურო კომიტეტის დოკუმენტებს შორის სხვაც უამრავი ფასდაუდებელი მასალა შეგვხვდა; ამჯერად სტატიის მოცულობის გამო შეზღუდული ვართ და სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ; მასალების შესწავლა და დამუშავება გრძელდება და იმედია, მკითხველამდე მალე მოაღწევს ისინი.

შენიშვნა

¹ ჟურნალ „ქართული წყაროთმცოდნეობის“ XV/XVI გაერთიანებულ ნომერში დიმიტრი ფურცელაძის მოღვაწეობის შესახებ სტატია აქვს გამოქვეყნებული შ. მათითაშვილს (მათითაშვილი 2013/2014: 81-87).

დამოწმებანი

დოლიძე 2022-2023: ა. დოლიძე. კავკასიის საცენზურო კომიტეტი თარგმანის ზოგიერთ საკითხზე, კონფერენცია „XIX საუკუნე – ეპოქათა მიჯნა“, ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 24. 12; 2022; სამეცნიერო კრებული „XIX საუკუნე – ეპოქათა მიჯნა“, №3, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

ვერნადსკი 2006: Г. Вернадский. „Считаю себя украинцем и русским одновременно“ (Ab Imperio, 2006, №4). <https://muse.jhu.edu/pub/178/article/561011/pdf> (ნანახია 01.07. 2023)

კუჭუხიძე 2022-2023: გ. კუჭუხიძე. კავკასიის საცენზურო კომიტეტის ზოგიერთი ტენდენციის შესახებ (XIX ს-ის 70-იანი წლები); კონფერენცია „XIX საუკუნე – ეპოქათა მიჯნა“, ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 24. 12; 2022; სამეცნიერო კრებული „XIX

საუკუნე – ეპოქათა მიჯნა“, №3, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

მათითაშვილი 2013/2014: შ. მათითაშვილი. დიმიტრი ფურცელაძე ახალი ქართული საეკლესიო ისტორიოგრაფიის სათავეებთან, *ქართული წყაჩოთმცოდნეობა*, ტ., XV-XVI, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი.

მაკუშინი 2010: Л. Макушин. Закон о печати 6 апреля 1865 г.; Известия Уральского государственного университета. № 1 (71).

პატრუშევა 1990: Н. Патрушева, Цензурная Реформа в России 1865 г. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Ленинградский Государственный Университет. https://viewer.rusneb.ru/ru/000199_000009_000135902?page=1&rotate=0&theme=white (ნანახია 01.07. 2023)

როზენბერგი, იაკუშკინი 1905: В. Розенберг, В. Якушкин. Русская печать и цензура в прошлом и настоящем. Москва. https://archive.org/details/libgen_00296992/page/n1/mode/2up (ნანახია 01.07. 2023)

ფირსოვი 2000: В. Фирсов. Государственное законодательное регулирование деятельности библиотек. Глава 2. Санкт-Петербург.

ჩერნუხა 1989: В. Чернуха. Правительственная политика в отношении печати, 60-е – 70-е годы XIX века, Наука; Ленинград.

წერეთელი 1960: ა. წერეთელი. თხზულებათა სრული კრებული თხუთმეტ ტომად, XII, სარედაქციო კოლეგია: გიორგი აბზიანიძე (მთავარი რედაქტორი), ლევან ასათიანი, იოსებ გრიშაშვილი, პავლე ინგოროყვა, შალვა რადიანი; „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი.

ON SOME UNKNOWN MATERIALS OF 1870s AND EARLY 1880s OF CAUCASIAN CENSORSHIP COMMITTEE

Gocha Kuchukhidze

Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature
gochakuch@yahoo.com

The article studies the materials that are kept at the National Archive of Georgia in the collection of Caucasian Censorship Committee.

The Committee's archive includes various materials, for example, the plays, unknown for wide circles of the society of Georgian writers: Alexander Kazbegi, David Dadiani, Kote Kipiani, Aghalo Tutaev (Tutashvili) and others; some of these plays were banned by the Committee, as they found in them the contents unacceptable for the Russian state.

In the Committee's archive there is the manuscript written by famous Georgian poet – Akaki Tsereteli. This is his lecture, discussing Rustaveli's "Knight in the Panther's Skin". We have compared the text of manuscript with the published one and found that there are significant differences between them.

Archive materials have revealed the fact unknown to the wide society: in 1878 famous Georgian public figure Niko Nikoladze has challenged to a duel Dimitri Purtseladze, the chairman of the Censorship Committee; the latter has refused.

In the article, we publish the photos of several Georgian manuscripts.

In the archive there were also found the paintings unknown to the society by Mikhail Chemodanov, the illustrator, widely known in 19th century Europe and later, unfortunately, forgotten; we publish few of his paintings and intend to publish whole set of the discovered illustrations.

We intend to discuss the work of Caucasian Censorship Committee of the later period in the further articles.